मनोविकृतीशास्त्राचे दृष्टिकोन - PERSPECTIVES OF PSYCHOPATHOLOGY

प्रस्तावना :

- वर्तनवादी शास्त्रामध्ये एकाच गोष्टीचे (संकल्पनेचे) स्पष्टीकरण विविध पद्धतीने केले जाते. त्यामुळे गोंधनाची स्थिती निर्माण होते.
- उदा, अवसादाची कारणे कोणती ? या प्रश्नाचा अभ्यास करताना अनेक दृष्टिकोनांचा विचार करावा लागेल. यातील पहिला दृष्टि कोन म्हणजे जैविक दृष्टिकोन होय. ज्यामध्ये मनोविकृती-साठी अनुवंशिकता [genetic], मज्जाजैवशास्त्र [Neuro- ग्रंथीस्त्राव (Hormones) कसे जबाबदार ००१४४ अभ्यासले जाना ही दृष्टिकोन सध्या सामान्य होत चालला आहे.

2.1 जैविक दृष्टिकोन (THE BIOLOGICAL PERSPECTIVE

- पारंपारिक जैविक दृष्टिकोनानुसार मानसिक विकृतींना आजार मानले आहे.
- मानसिक विकृतीचे जैविक स्पष्टीकरण खूपच साधे-सोपे आहे. अनेकांच्या मते मनोविकृतींमध्ये मानसशास्त्रीय आणि सामाजिक महत्त्वाची आहे
- मनोविकृतींकडे पहिल्यांदा जैविक दृष्टिक तून पाहिले जाते आणि त्यांचा संबंध मेंदूतील पेशींच्या हानीशी जोडला जातो.
- व्यक्तींच्या मानसिक कार्यात तसेच वर्तनात विक्षिप्तपणा येतो. उदा., मेंदूच्या काही भागाला झाल्यास स्मृतीभ्रंश होतो.

- A] आनुवंशिक असुरक्षितता (Genetic variability)

  मानवी शरीर हे रंगसूत्रांच्या 23 जोडयानी बनते.

B)मेंदुबिघाड आणि मेंदूलवचिकता:(Brain damage and Brain plasticity)

मेंदूतील पेशींमध्ये दोष निर्माण होणे. हे मनोविकृतिचे दुर्मिळ प्राथमिक कारण आहे.

C) मज्जास्त्राव आणि ग्रंथीस्त्रावामधील असंतुलन: (Imbalances of Neurotransmitters and Hormones)

मेंदूमध्ये लाखो मज्जापेशी असतात मज्जापेशींच्या मार्फतच संदेशाचे वहन केले जाते. यांच्या सहाय्यानेच आपल्याला वर्तन करता येते.

D) स्वभाव: (Temperament)

स्वभाव म्हणजे जैविकतेने निर्धारीत केलेले बालकाची प्रतिक्रिया आणि स्वनियमनाचे वैशिष्ट्यपूर्ण मार्ग होय.

2.2 फ्रॉईडचा मनोविश्लेषण दृष्टिकोन: (FREUD'S APPROACH TO PSYCHOANALYSIS)

- सिग्मंड फ्रॉइडने मनोविश्लेषण दृष्टिको विकसित केला. या दृष्टिकोनानुसार सामान्य किंवा अपसामान्य वर्तन हे अबोध प्रेरणा आणि विचार त्याच्यातील गतिशील आंतरसंबंध याद्वारे निश्चित होते.

A) व्यक्तीमत्वाची रचना: (Structure of personality)

- इदम् (ID)
- अहम् (Ego)
- पराहम् (Super ego)

B) संरक्षण यंत्रणा: (Defence Mechanisms)

1) विस्थापन: (Displacement)
2) स्थिरीकरण : (Stabilization)
3) प्रक्षेपण
4) मिथ्या समर्थन
5) प्रतिपक्षभावन
6) परागमन

C) विकासाच्या मनोलैंगिक अवस्था (Psychosexual stages of Development)

1) मौखिक अवस्था

2) गुदावस्था

3) शैश्नावस्था

4) सुप्तावस्था

5) जननेंद्रिय अवस्था

D)) ओडिपस गंड (पितृभावगंड) आणि इलेक्ट्रागंड (मातृभावगंड) : (The Odipas complex and Electra Complex)

1) ओडिपस गंड: (Odipas complex)

शैश्नावस्थेतील महत्त्वाचा संघर्ष म्हणजे ओडिपस गंड होय.

ग्रीक दंतकथेनुसार ओडिपस नकळतपणे त्याच्या वडिलांना ठार मारून आईशी लग्न करतो. प्रत्येक मुलगा प्रतिकात्मकपणे ओडिपस प्रमाणे जगत असतो. त्याला आईविषयी लैंगिक आकर्षण वाटते आणि वडिलांविषयी देष वाटतो.

2) इलेक्ट्रा गंड (electra Complex)

.हा ओडिपस गंडाचा एक स्त्रीविषयक भाग आहे. यामध्ये प्रत्येक मुलीला वडिलांविषयी आकर्षण निर्माण होते. आणि आईविषयी द्वेष वाटतो.

2.3 वर्तनवादी दृष्टिकोण :(THE BEHAVIOURAL PERSPECTIVE)

- A) अभिजात अभिसंधान:(Classical Conditioning)

अभिजात अभिसंधानाच्या प्रक्रियेद्वारे विशिष्ट उद्दीपकाला विशिष्ट प्रतिक्रिया मिळवली जाते. उदा., अन्नाला लाळनिर्मिती ही नैसर्गिक प्रतिक्रिया मिळवली जाते. तसेच दुसरा एखादा उद्दीपक (घंटीचा आवाज) जो अन्नाच्या उपस्थितीचा विश्वासनीय संकेत आहे. त्यालाही लाळ निर्मितीची प्रतिक्रिया मिळते. या ठिकाणी अन्न हे अभिसंधीत उदिपक आणि लाळनिर्मिती अनभिसंधीत प्रतिक्रिया आहे. जो उद्दीपक अन्न उपस्थितीचा संकेत देतो, आणि शेवटी लाळनिर्मितीची प्रतिक्रिया मिळवतो. त्याला अभिसंधीत उद्दिपक म्हणतात.

B) साधक अभिसंधान (operant conditioning)

साधक अभिसंधानामध्ये व्यक्ती अपेक्षित ध्येय संपादन करण्यास शिकते. ध्येय म्हणजे काहीतरी बक्षीस मिळवणे किंवा असुखकारक गोष्टी टाळणे। सुटका करून घेणे येथे प्रवलीकरण ही संकल्पना महत्त्वाची आहे प्रबलीकरण म्हणजे बक्षीस किंवा सुखकारक उद्दिपक काढून .. टाकणे किंवा यापासून सुटका करून होय, प्रबली करणामुळे नवीन प्रतिक्रिया शिकल्या जातात. त्याची पुनरावृत्ती केली जाते.

- C) सामान्यीकरण आणि भेदबोधन : (Generalization and Discrimination)

अभिजात आणि साधक अभिसंधानामध्ये विशिष्ट उद्दीपकाशी विशिष्ट प्रतिक्रिया अभिसंधीत केली जाते. नंतर या उद्दीपकाशी समान किंवा सारख्या उद्दी- पकाला तीच प्रतिक्रिया दिली जाते. या प्रक्रियेला सामान्यी करण असे म्हणतात. उदा., एबारी व्यक्ती मधमाशीला घाबरत असेल तर ती व्यक्ती सामान्यीकरण करून सर्वत्व उडणाऱ्या कीटकांना भीतीची प्रतिक्रिया देईल. भेदबोधन ही सामान्यी- करणाला पूरक प्रक्रिया आहे. भेदबोधन म्हणजे सारख्या । दिसणाऱ्या / असणाऱ्या उद्दीपकांमधील भेद ओळखून त्यांना वेगवेगळ्या प्रतिक्रिया देणे होय. उदा., लाल रंगाची स्ट्रॉबेरी चवीला चांगली असते तर हिरव्या रंगाची नसते. व्यक्ती जेव्हा दोन्हीही गोष्टींचा अनुभव येते तेव्हाच अभिसंधीत भेदबोधन घडते.

D)निरिक्षणात्मक अध्ययन (observational Learning)

मानव आणि मानवेत्तरामध्ये निरिक्षणात्मक अध्ययनाची क्षमता असते. म्हणजे फक्त निरिक्षणाव्दारे अध्ययन केले जात. ज्यामध्ये अभिजात अभिसंधान किंवा साधक अभिसंधान नसतो उदा, यांचा प्रत्यक्ष अनुभव पालक किंवा जोडीदार (मित्र) ज्या गोष्टींना / परिस्थितीला भिती दर्शवितात -मुले देखील त्याच गोळींना फक्त भितीची प्रतिक्रिया दर्शवितात.

समायोजित आणि विषमायोजित वर्तन शिकन्यामध्ये निरिक्षणात्मक अध्ययनाची भुमिका महत्त्वपूर्ण आहे.

2.4 सामाजिक दृष्टिकोन: (THE SOCIAL PERSPECTIVE):

- A) सुरुवातीच्या काळातील वंचितता आणि आघात (Early Deprevination of Trauma):

ज्या मुलांना पालकांकडून संसाधने मिळत नाहीत. त्यांच्या मानसिकतेवर आवश्यक ती खोल आणि बदलता न येण्यासारखा प्रभाव पाउणे अन्न, वस्त्र, निवारा यासोबतन्य प्रेम आणि अवधान ही गरजेची साधने आहेत. या संसाधनांची वंचितता अनेक प्रकारे होऊ शकते अशी वंचितता अनाथ आणि बेबंद (वाया गेलेली? मुलांमध्ये दिसते. ज्यांना एकतर संस्थेमध्ये ठेवले जाते किंवा अपायकारक आणि आपुऱ्या संसाधनांच्या घरात वाढवले जाते. तसेच ही वंचितता काही कुटुंबात दिसून येते. जेथे पालक जवळून आणि वारवार अवधान देण्यास आणि पालनपोषण करण्यास अक्षम असतात.

B) पालकत्व शैली मधील समस्या (problems inparenting style):

बाल्यावस्थेत पालकांच्या वर्तनाचा प्रभाव मुलांवर सर्वात अधिक होत असतो. तसेच बालक पालक संबंध कसे आहेत यावरदेखील मुलांचे वर्तन अवलंबून असते. खरे पाहता बालक-पालक संबंध हे द्विमार्थी असतात.

C) वैवाहीक मतभेद आणि घटस्फोट : (Marital Discord and Divorce)

ताणाला बळी पडणाऱ्या घटकांमध्ये विस्कळीत कुटुंबे रचना हा एक महत्त्वाचा घटक आहे. वैवाहिक मतभेद आणि घटस्फोट यांचे संकीर्ण स्वरूप समजण्यासाठी आपल्याला भारतातील विवाह ही संकल्पना समजून घेणे महत्वाचे आहे. जी सामाजिक, सांस्कृतिक आणि आर्थिक घटकांशी संबंधित आहे. विवाहाच्या सामाजिक- सांस्कृतिक दृष्टिकोनाची मदत आपल्याला भारतीय स्त्रीच्या मानसिक आरोग्य आणि कल्याण/ हित यावरील प्रभाव समजण्यासाठी होईल.

1)वैवाहिक मतभेद: (Marital Discord)

2) कौटुंबिक हिंसाचार [Intimate Partner Violence)

D) निम्न सामाजिक - आर्थिक दर्जा आणि नोकरी (low Socio - economic status and Un employment)

आपल्या समाजात मानसिक आणि शारीरिक विकृतींची व्याप्ती निम्न सामाजिक - आर्थिक दर्जाचा संबंध आहे. विविध प्रकारच्या मानसिक विकृतींशी निम्न सामाजिक-आर्थिक दर्जाचा संबंध आहे. उच्च उत्पन्न गरापेक्षा निम्न उत्पन्न हारामध्ये समाजविरोधी व्यक्तीमत्व विकृतीचे प्रमाण तीन पर अधिक आहे. तसेच अवसारी विकृती-चे प्रमाण दीड पट आहे.

THANK YOU